

O'ZBEKISTONDA NODAVLAT TA'LIM MUASSASALARINING MOLIYAVIY MUNOSABATLARIGA TURLICHA YONDASHUVLAR

Turakulov O.A.

*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti nodavlat ta'lim muassasasi o'qituvchisi,
e-mail: odilturaqulov76@gmail.com*

So'nggi besh yil ichida davlatimiz oliy ta'lim tizimida ulkan o'zgarishlar, islohotlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari uchun asosiy vazifa sifatida yuqori raqobatbardoshlikka erishishdir. Ushbu vazifani hal qilishning yo'nalishlaridan biri jahon ta'limiga xos integratsiyani amalga oshirish va rivojlantirishdir. Bunda xususi oliy ta'lim muassasalari jahonning taniqli universitet markazlari bilan barqaror aloqalarni shakllantirish uchun turli imkoniyatlarga ega bo'lishi nodavlat ta'lim muassasalarini ochishga ehtiyojni oshirdi.

Ular o'zlarining raqobatbardoshligini oshirishga sarmoya kiritish uchun turli moliyaviy resurslardan foydalanadilar. Aksariyat davlat universitetlari davlatimiz tomonidan ajratilgan subsidiyalar va imtiyozli kreditlar doirasida xorijiy universitetlar bilan hamkorlikni rivojlantirish uchun hukumatlararo kelishuvlardan foydalanadilar. Sjuningdek, xususi universitetlar global ta'lim muhitiga integratsiyani moliyalashtirishning boshqa usullaridan ham foydalanadilar. Bu ta'sislar va xayriya tashkilotlarini uzoq muddatli moliyalashtirish uchun olingan pul oqimi bilan tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: moliyalashtirish, nodavlat ta'lim muassasalari, oliy ta'limning raqobatbardoshligi, oliy ta'lim muassasalari, global ta'lim muhiti, davlat universitetlari, xususi universitetlar.

Kirish. Sobiq ittifoq davrida rejalashtirilgan va yopiq xalq xo'jaligi bilan davlatimiz oliy ta'lim tizimi asosan davlat byudjeti hisobidan moliyalashtirilgan. Ba'zi oliy o'quv yurtlari kooperativ sektor sifatida ko'rsatilgan rejali iqtisodiyotning nodavlat sektoriga tegishli edi. Ushbu turdagi oliy o'quv yurtlari iste'mol kooperatsiyasiga tegishli moliyaviy fondga ega edi. Sobiq ittifoq xo'jaliklari yosh avlodni o'qitish uchun cheklangan miqdordagi bunday muassasalarni tanlashlari mumkin edi. Universitetlar, asosan, milliy iqtisodiyot doirasida davlat sektorida faoliyat yuritgan. O'sha paytda oliy o'quv yurtlarining raqobatbardoshligi muammosi umuman yuzaga kelmasdi. Mahalliy oliy ta'lim muassasalarining mamlakatda raqobatchisi yo'q edi. Mahalliy oliy ta'lim sohasi ta'lim xizmatlarining jahon bozoriga kiritilmagan. Faqat ba'zi yetakchi universitetlar Bolgariya, Vengriya, Sharqiy Germaniya, Polsha, Chexoslovakiya va boshqa rejali iqtisodiyotga ega mamlakatlardagi oliy o'quv yurtlari bilan hamkorlik qilgan.

Har bir mahalliy oliy ta'lim muassasasi rejalashtirilgan miqdordagi talabalarni tayyorlash bo'yicha barqaror shartnomaga ega bo'lib, byudjet mablag'lari bilan to'liq

ta'minlangan. "Raqobatbardoshlik" atamasi o'rniga sovet ta'limi sifatini mahalliy tadqiqotchilar "obro'" kabi o'ziga xos atamani qo'llashgan. Eng nufuzli oliy o'quv yurtlari markaziy hududlarga ajratilgan. Rejali iqtisodiyotdagi uy xo'jaliklari o'qish uchun to'lovlarni to'lash majburiyati yo'q edi.

Shuning uchun ularda oliy o'quv yurtlari siyosatiga va ta'lim xizmatlari sifatiga ta'sir ko'rsatadigan iqtisodiy vositalar yo'q edi. Universitetni tamomlagandan so'ng, bitiruvchilarning katta qismi "yosh mutaxassislarni band bo'lmagan ish joylariga rejalashtirilgan taqsimlash" jarayoniga jalb qilingan. Bu jarayonni o'zgartirilgan davlat xaridi tizimi sifatida ko'rsatish mumkin, qachonki davlat o'sha paytda jadal rivojlanayotgan hududlarda (Toshkent, Samarqand, Farg'ona vodiysi) bitiruvchilar uchun ish joyini berishga muvaffaq bo'ldi. Markazlashtirilgan rejali iqtisodiyotda mavjud bo'lgan qattiq ma'muriy to'siqlar tufayli yuqori sifatli mutaxassislarning jahon mehnat bozori bitiruvchilarning katta qismi uchun yopiq edi. Amalda, u bitiruvchilar uchun xorijda ish topish ancha qiyin edi, chunki ular maxsus viza va xorijiy ish beruvchidan taklifnoma hamda davlat idoralaridan maxsus ruxsat olishlari kerak edi.

Davlatimiz iqtisodiyotidagi o'tish davrida oliy ta'lim bozor iqtisodiyoti sohasiga moslashishga harakat qildi. Endi davlatimiz oliy o'quv yurtlari bozor xizmatining o'ziga xos turi sifatida ta'lim xizmatini taqdim etishga harakatni boshladi. Ushbu bozorning asosiy operatorlari - ilgari rejali iqtisodiyot tarkibida mavjud bo'lgan davlat oliy ta'lim institutlari va nodavlat xususiy institutlari. Ta'lim bozorining yangi ishtirokchilari jismoniy shaxslar, tijorat yoki notijorat tashkilotlari va yuridik shaxslar tomonidan tashkil etilgan.

Har bir universitet mahalliy bozorga inson, moliyaviy va innovatsion resurslarning ta'lim xizmatlarini jalb qilish hisobiga o'zining raqobatbardoshligini oshirishga intiladi. Oliy ta'lim muassasasining raqobatbardoshligini oshirishda ta'lim konsepsiyalari, pedagogik usullar va talabalarni tayyorlash texnologiyasini to'g'ri tanlash muhim ahamiyatga ega. Mahalliy bozorda raqobatbardoshlikni oshirishning ushbu usullari xususiy oliy ta'lim muassasalari tomonidan faol qo'llanila boshladi.

So'nggi paytlarda, xorijiy universitetlar tomonidan taqdim etilgan xizmatlarga nisbatan raqobatbardosh ta'lim xizmatlariga talab ortib borayotganini ko'rsatmoqda. Talab, yoshlarning ta'lim olishiga sarmoya kiritishi mumkin bo'lgan katta miqdordagi mablag'ning mavjudligi bilan qo'llab-quvvatlanadi. Bu omil oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirish yo'llari bo'yicha tekshiruvni kuchaytirish uchun qo'shimcha turtki bo'ldi.

Maqsad, metodologiya va tadqiqot loyihasi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi xalqaro hamkorlik va global ta'lim muhitiga integratsiyalashuvdan foydalangan holda davlat va xususiy universitetlarning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan turli yondashuvlarini aniqlashdan iborat.

Asosiy tadqiqot usullari sifatida statistik usullar, umumlashtirish, so'rov, suhbat, qiyosiy tahlildan foydalanildi.

Muallifning munosabati Surxondaryo viloyatida ikki turdagi universitetlar qoshida faoliyat yurituvchi Xalqaro aloqalar bo'limi deb nomlangan ichki tuzilma faoliyatiga qaratildi. Birinchi turdagi universitetlarga asosan byudjet mablag'lari hisobidan faoliyat yurituvchi 5 ta davlat universitet va institutlari kirdi. Guruh tarkibiga Termiz davlat universiteti, Termiz davlat pedagogika instituti kabi viloyatda o'z o'rniga ega universitetlar kirdi. Ikkinchi guruhni so'nggi yilda muvaffaqiyatli faoliyat yuritayotgan xususiy universitet Termiz iqtisodiyot va servis univesiteti tashkil etildi. Ma'lumotlar yig'ishning asosiy vositasi sifatida universitetning Xalqaro aloqalar bo'limi rahbarlarning intervyu va so'rovi ko'rildi.

Tadqiqotning oraliq natijalari

Tadqiqot davomida xalqaro hamkorlikning mavjud shakllari ko'rsatildi va tahlil qilindi. Xalqaro hamkorlikning eng ommabop yo'nalishlari va shakllari quyidagicha belgilandi:

talabalar almashinuvi qo'shni davlatlardan davlat universitetlarda va chet ellik talabalar viloyatimiz oliy o'quv yurtlarida o'qish jarayonida ishtirok etishlari;

✚ har yili aspirantlar va yosh o'qituvchilarni xorijiy oliy o'quv yurtlarida xizmat safariga yuborish;

tashrif buyurgan professor va o'qituvchilar;

✚ loyiha faoliyatiga asoslangan ilmiy hamkorlik (asosan o'rta muddatli loyihalar); dunyoning yetakchi universitetlari bilan yangi qo'shma ta'lim dasturlari;

✚ xorijiy universitetlardan taklif etilgan ona tilida so'zlashuvchilar nazorati ostida viloyat universitetlarida o'rganiladigan chet tillari ro'yxatini kengaytirish;

✚ O'zbekiston va xorijiy oliy ta'lim muassasalarida muntazam ravishda o'tkaziladigan ilmiy-amaliy konferentsiyalar;

✚ referatlar va davriy jurnallar ko'rinishidagi qo'shma ilmiy nashrlarni tashkil etish.

O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarining global ta'lim muhitiga integratsiyalashuvining eng sezilarli yo'nalishlari mualliflar tomonidan ko'rsatilgan va sinovdan o'tgan. O'zbekiston oliy ta'limini integratsiya qilish yo'lidagi muhim qadam Boloniya jarayoniga mos keldi.

Global ta'lim muhitiga integratsiyaning boshqa shakllari qatorida quyidagilar ko'rsatilgan:

✚ ta'lim dasturlarining to'liq tsikllarini biznes ta'limiga jalb qilish va moslashtirish;

✚ xorijiy akkreditatsiya agentliklari tomonidan davlatimiz oliy ta'lim muassasalarini akkreditatsiya qilish mexanizmlaridan foydalanish;

✚ xorijning taniqli institutlari homiyligida biznes maktablari tomonidan chaqirilgan oliy ta'lim muassasalari huzurida Diplom (masalan, Biznes boshqaruvi magistri (MBA), ACCA professional buxgalteri, Sertifikatlangan boshqaruv Buxgalter (CMA));

✚ qo'shma ta'lim dasturlari bo'yicha bo'limlarni ochish, bir tomondan oliy ta'limning davlat ta'lim standartlariga javob beradi, ikkinchi tomondan, har ikki hamkorning diplomini berish bilan hamkor bo'lgan xorijiy ta'lim muassasasi modelidan foydalanadi;

✚ masofaviy va elektron ta'limni rivojlantirishga qo'shma sarmoya kiritish, bu bir tomondan chet ellik talabalarga taniqli rus o'qituvchilari kurslarini o'tashga imkon beradi, boshqa tomondan esa rus talabalarini chet ellik talabalar guruhlariga birlashtirish imkonini beradi.

Qiyosiy tahlil usullarini qo'llash va tadqiqot davomida olingan statistik ma'lumotlar bazasini tahlil qilish davlat va xususiy universitetlarning yondashuvlarida ba'zi farqlarni ko'rsatishga imkon berdi.

Tahlil va muhokama

So'nggi davrlarda O'zbekiston hukumati mahalliy ta'lim bozorini huquqiy tartibga solish sohasida katta sa'y-harakatlarni amalga oshirdi. Hukumat sa'y-harakatlarining asosiy maqsadlaridan biri O'zbekiston ta'lim muhitini xalqaro va Evropa ta'lim muhitiga integratsiyalashuvi uchun huquqiy shart-sharoitlarni shakllantirish edi. Asosiy hujjatlar – Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt, Ta'lim sohasidagi kamsitishlarga qarshi konvensiya va Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi mahalliy huquqiy tartibga solishga to'liq moslashtirildi. O'zbekiston Konstitutsiyasi ta'limning turli shakllarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlaydi. Davlat yoki xususiy oliy ta'lim muassasasini tanlash erkinligi umumiy qonunlar bilan kafolatlanadi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim to'g'risidagi qonun ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlikka bag'ishlangan maxsus bobga ega. Ta'lim qonuniga muvofiq ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlik quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

❖ O'zbekiston fuqarolari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish;

❖ ta'limni rivojlantirish uchun O'zbekistonning xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro hamkorligini muvofiqlashtirish;

❖ ta'limni rivojlantirishning xalqaro va davlatlararo mexanizmlarini takomillashtirish.

O'zbekiston Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ta'lim sohasidagi hukumatlararo hamkorlik shartnomalarini muvofiqlashtirish, amalga oshirish va

moliyalashtirish uchun mas'ul davlat organi hisoblanadi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun O'zbekiston hukumati boshqa davlatlar bilan ko'p tomonlama va ikki tomonlama asosda bir qator xalqaro shartnomalar imzoladi. Hukumat ko'p tomonlama asosda MDH mamlakatlari bilan tuzilgan shartnomalarning asosiy qismini ilgari yagona ta'lim muhitini taqsimlash jarayonlarini tartibga solish bo'yicha tuzgan. MDH mamlakatlari tomonidan shakllantirilgan yangi ta'lim muhitida O'zbekiston MDH davlatlaridan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun katta kvotalar ajratish bilan hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'zbekistonning xususiy oliy ta'lim muassasalarining xalqaro aloqalar bo'limi rahbariyati xususiy oliy o'quv yurtlari ushbu kvotalar bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash davlat dasturida hech qachon ishtirok etmaganligini tasdiqladi. Shu bilan birga, davlat universitetlari rahbariyati MDH davlatlarining chet el fuqarolari universitetlarda davlat kvotalari va byudjet mablag'lari hisobidan ta'lim olishini ma'lum qildi. Bizning so'rovimizda ishtirok etgan universitetlar rahbariyati MDH davlatlarining ta'lim muhitini global ta'lim muhitining bir qismi sifatida ko'rsatish mumkin emasligiga ishonch hosil qiladi.

Ular bir ovozdan O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining MDH ta'lim sohasidagi yetakchi roli global ta'lim muhitiga integratsiyalashuv vazifasini hal qilishga yordam bermaydi, degan fikrda edilar. Universitetlarning Xalqaro aloqalar bo'limi rahbarlari tomonidan berilgan javoblar tahlili shuni ko'rsatadiki, ular uchun global ta'lim muhitiga kirish vazifasi MDH va Gruziyadan tashqarida faoliyat yurituvchi oliy ta'lim muassasalari bilan chambarchas bog'liq.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining xalqaro hamkorligini rivojlantirishda hukumat tomonidan taniqli xalqaro tashkilotlar (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti, Evropa komissiyasi, Shanxay tashkiloti bilan imzolangan ko'p tomonlama asosda hukumatning hamkorlik shartnomalari muhim rol o'ynaydi.

Olingan ma'lumotlarga ko'ra, so'rovda qatnashgan davlat universitetlarining qariyb 65 foizi ushbu turdagi shartnomalar bo'yicha bir nechta dasturlarni amalga oshirishda ishtirok etmoqda. Batafsilroq o'tkazilgan ekspertiza shuni ko'rsatdiki, ushbu davlat universitetlarining bir yoki ikkita fakulteti xorijiy universitetlarning o'xshash fakultetlari bilan doimiy aloqada bo'lib, faol dasturlarga ega. O'nta xususiy universitetdan biri xalqaro tashkilotlar bilan hukumat kelishuvlaridan foydalangan holda xalqaro hamkorlikda ishtirok etishini tasdiqladi.

Xulosa va tavsiyalar

Davlat universitetlarining xorijiy oliy o'quv yurtlari bilan xalqaro hamkorligining asosiy yo'nalishlari ilmiy hamkorlik sohasida o'rta muddatli asosda bir qancha loyihalar va vaqti-vaqti bilan xorijiy o'qituvchilarni taklif etishda ko'rinadi. Xususiy universitetlar xalqaro hamkorlik va global ta'lim muhitiga integratsiyalashuvning ba'zi murakkab

usullaridan foydalanadilar. Ushbu jarayonlarning asosiy yo'nalishlari quyidagicha ko'rsatilishi kerak. Birinchi bosqich - ta'lim dasturlarini tayyorlashning to'liq tsikllarini amalga oshirish va ikkinchi bosqich - G'arb universitetlarining rivojlanish modeliga yaqin bo'lgan strategik rivojlanish modellarini moslashtirish. Shu bilan birga, xususiy va davlat universitetlari global ta'lim muhitiga integratsiyalashuvning yangi milliy modelini ishlab chiqishlari kerak. Ushbu modelni amalga oshirish uchun byudjet mablag'lari tanlov asosida davlat va xususiy universitetlar o'rtasida taqsimlanishi kerak.

ADABIYOTLAR:

1. Akhtariyev I. Z. Osobennosti formirovaniya rynka uslug obshchestvennoy akkreditatsii obrazovatelnykh programm i uchrezhdeniy: *Extended abstract of PhD Dissertation (Economy)*. Moscow, 2010. 26 p.
2. Kirillovykh A. A. *Kommentariy k Federalnomu zakonu "Ob obrazovanii v Rossiyskoy Federatsii" No. 273-FZ (postateynyy)*. Moscow: Knizhnyy mir, 2013. 352 p.
3. Borevskaya N. E., Gudoshnikov L. M. Obrazovatelnoe zakonodatelstvo i upravlenie obrazovaniem v Kitae. *Obrazovatelnye sistemy i obrazovatelnoe zakonodatelstvo gosudarstv Vostoka*. Ed. A. N. Kozyrin. Moscow: Gotika, 2005. Pp. 48–94.
4. Sayt Volnogo ekonomicheskogo obshchestva. *Available at: <http://www.veorus.ru/veo-accreditation.html>* (accessed: 18.09.2013).
5. Pulyaeva E. V. Obespechenie kachestva yuridicheskogo obrazovaniya: pravovye aspekty. *Zhurnal rossiyskogo prava*. 2009, No. 11, pp. 69–77.
6. Pokholkov Yu. P. Obshchestvenno-professionalnaya akkreditatsiya obrazovatelnykh programm. Komu i zachem ona nuzhna? *Inzhenernoe obrazovanie*. 2010, No. 3, pp. 50–57.
7. Obrazovatelnoe zakonodatelstvo i obrazovatelnye sistemy zarubezhnykh stran. Ed. A. N. Kozyrin. Moscow: Academia, 2007. 432 p.

